

İBN-İ HALDÛN

Büyük İslâm târihçisi, kırâat ve fıkıh âlimi, devlet adamı, sosyolog. İsmi, **Abdurrahmân bin Muhammed Hadramî**, künyesi **Ebû Zeyd**, lakabı **Velîyyüddîn**'dir. Aslen Yemen'in Hadramut şehrinden olduğu için Hadramî, âilesi Tunus'a hicret etmeden önce Endülüs'ün İşbiliyye şehrinde oturduklarından İşbilî isimleriyle de anıldı.

1332 (H. 732) senesinde Tunus'ta doğdu. 1406 (H. 808) senesinde Kâhire'de vefât etti.

İbn-i Haldûn, çocukluğundan olgunluk yaşına gelinceye kadar, babası Muhammed Vâbilî'nin nezâretinde yetişti. Ondan terbiye görüp, ilim öğrendi. Önce **Kur'ân-ı kerîm**'i ezberledi. O zamânın en meşhur kırâat âlimi olan Şeyh Ebû Abdullah Muhammed bin Bezzâl-i Ensârî'den **kırâat-i seb'a**'yı öğrendi. Arap dili ve edebiyâtını babası ile Muhammed el-Arabî, Muhammed Şevvaş ve Ebû Abbâs Ahmed bin Kassâr'dan öğrendi. Fıkıh ve hadis ilmini; Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Câbir, Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah, Ebû Kâsım Muhammed Kusayr'dan okudu. Bunlardan başka, zamânındaki meşhur âlimlerin ilim meclislerine devâm edip, bilgi edep ve fazîletlerinden istifâde etti. Her birinden icâzetnâme (diploma) alarak, aklî ve naklî ilimlerde âlim oldu.

İbn-i Haldûn, ilimde şöhret ve fazîlet sâhibi olması sebebiyle, zamânın hükümdârlarınca takdir edilip sevildi ve önemli vazifelere tâyin edildi. Yirmi yaşlarında Tunus Hükümdârı Ebû İshak'a kâtib oldu. Sohbetlerine hayrân kalan, Fas hükümdârı **Ebû İnân**, 1349 senesinde Fas'a dâvet ederek, nişancılığa, her türlü yazışma, kânun ve nizâmların tanzim ve tasdikine memur etti. Böylece onun yakın adamlarından oldu. Fakat, onun bu derece yükselmesini çekemeyenler, sultana çeşitli şikâyetlerde bulunarak, suçsuz olduğu hâlde, 1360 senesinde hapse atılmasına sebep oldular. Fas sultânının vefâtına kadar hapiste kaldı. Sonra sultânın veziri hapisten çıkarıp eski görevine tâyin etti. Fas'ın idâresi **Sultan Ebû Sâlim**'in eline geçince ona önce nişancılık, sonra da zabtiye ve dâvâlara bakma vazifesini verdi. Sultânın ölümünden sonra, vezir **Ömer bin Abdullah** hükümdâr oldu. Bu vezirle aralarında soğukluk hâsıl olunca, İbn-i Haldûn Fas'tan ayrılarak Endülüs'e gitti. Endülüs Sultânı **Ebû Abdullah bin Ahmed**, onu büyük bir alâkayla karşıladı ve bir müddet ilminden istifâde etti. Daha sonra Bicâye Sultânı **Ebû Abdullah** dâvet ederek, merâsimle karşıladı ve memleketinin idâresini ona teslim etti.

Bu sırada dağlarda yaşayan Berberî eşkıyâları isyân hâlindeydi. İbn-i Haldûn bizzat eşkıyâların üzerine yürüdü. Bâzan yumuşaklık ve şefkatle bâzan da şiddetle muâmelede bulunarak, âsîlerin hakkından geldi. Bicâyeye hükûmetinin durumunu düzeltmek üzereyken Sultân Ebû Abdullah öldürüldü. Tlemsan Hükümdârı **Ebû Hamun**'un dâveti ile 1371 senesinde Bicâyeye'de Biskrâ şehrine vardı. Burada da bâzı görevlerde bulunduktan sonra, Benî Tucin ilinde, "Selâmeoğulları Kalesi" adıyla tanınan şehre gitti.

Devlet memûriyetlerini bırakarak bir köşeye çekilip, ilim ve ibâdetle meşgul oldu. Bu kalede dört sene kaldı. Bu müddet içinde ilim âlemince takdir edilen mühim eseri **Mukaddime**'yi yazdı ve eserini 1378 senesinde Tunus Sultânı Ebû Abbâs'a takdim etti. Tunus Sultânı, **Mukaddime**'de ortaya koyduğu usûller çerçevesinde, bir de târih kitabı yazmasını ricâ etti. Bundan sonra da umûmî târihi yazdı.

Hacca gitmek maksadıyla Tunus'tan çıkıp Mısır'a gitti. Kâhire'de talebelerin ricâsıyla Câmi-ul-Ezher'de ders okutmaya başladı. Kısa zamanda şöhreti yayıldı ve Ezher Medresesine müderris (profesör) oldu. 1384 senesinde de kâdıllığa tâyin edildi. İki sene kadar bu vazifede kaldı. Âdil kararları ile herkesin sevgisini kazandı. Büyük bir İslâm hukukçusu olarak tanındı. Kendisini çekemeyenlerin şikâyeti üzerine, sultânın huzûrunda onlarla muhâkemeye çıktı. Hasımlarının iddiâlarını kesin delillerle çürüttü. Bu hâdiseden sonra kâdıllığı bıraktı. Bir müddet daha ders okuttu. **Tîmûr Han** Şam'ı alınca, onunla görüşüp hürmet ve ikrâmına kavuştu.

Ömrünün son senelerini Mısır'da geçiren İbn-i Haldûn'a, Sultan Nâsıreddîn Ferec devrinde de hürmet ve saygı gösterildi. Sultan Sâlih'in türbesinin yanındaki medresede fıkıh ve hadis dersleri okuttu ve defâlarca Mâlikî kâdıllığında bulundu. Kâdıllığı esnâsında, 1406 senesinde Kâhire'de vefât etti. Nasr kapısı dışında Sofiyye Kabristanına defnedildi.

İbn-i Haldûn, sosyoloji ilminin kurucusu olarak tanınmıştır. O, sosyoloji ilmine **İlmu Tabiat-il-Umrân** adını vermiştir. İnsanların cemiyetler hâlinde birbiriyle yardımlaşarak memleketlerini îmar etmelerini ve yaşayışları için gereken geçinme vâsıtalarını, sebepleri ve âletleri hazırlamalarını "umrân" kelimesiyle ifâde etmiştir. Kendinden önce sosyoloji ilmine temas edenlerden farklı olarak, bu ilmin, siyâset, ahlâk, hitâbet ve başka ilim ve fen cümlesinden olmayıp kendi başına bir ilim olduğunu ortaya koymuştur.

İbn-i Haldûn'un sosyoloji ilmi ile ilgili görüş ve düşünceleri meşhur

Mukaddime kitabındadır. Bu kitap, yazdığı târih kitabının önsözü mâhiyetinde olup, iki cilt hâlinededir. İbn-i Haldûn, târih ilminde belli metodlar bulunmasını ve târih yazarlarının bu metodlara uymasını açıklamalı bir şekilde misallerle yazmıştır. Gördüğü ve yaşadığı siyâsî hâdiseler, sultânlar ve idârecilerle irtibât hâlinde bulunması eserin yayılmasında büyük rol oynamıştır. İbn-i Haldûn yine, psikolojiyi târihe uygulayan ilk ilim adamıdır.

İbn-i Haldûn'un manzûme, risâle, İbn-i Rüşd ve Fahreddîn Râzî'nin eserlerine yazdığı özetlerin yanında, matematik ve mantığa dâir eserleri de vardır. Fakat bunlar günümüze kadar gelememiştir. Günümüze ulaşan tek eseri yedi ciltlik **Kitâb-ul-İber**'dir. Bir târih kitabı olan bu eser, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, Mukaddime'dir. İkinci bölümde Arapların târihi yanında, Sûriye, Pers, Yahûdî, Kıpt, Yemen, Roma, Türk ve Franklılar târihi; üçüncü bölümde ise Berberîlerin ve güney Afrika'daki Müslüman hânedânların târihi anlatılmaktadır. Eser, inceleme ve araştırma yönünden emsâlsizdir. Bütün Avrupa târihçilerinin birçok konularda mürâcaat ettikleri ana kaynaktır. Yedi cilt hâlinde Mısır'da basılmıştır.

Bu târih kitabının girişi olan **Mukaddime** başlı başına meşhur bir eserdir. Çeşitli yönleriyle insan cemiyetlerinin târif ve açıklaması ile başlayan **Mukaddime**, altı bölümden ibârettir.

Birinci bölümde medeniyet;

ikinci bölümde göçebe ile şehirli kültürlerinin karşılaştırılmaları, zıtlıklardan ortaya çıkan çatışmaların sosyolojik târihî sebepleri ve sonuçları;

üçüncü bölümde hânedânlar, krallıklar, halîfeler, sultanların asâlet sıralaması, idârenin temelleri, bâzı Hıristiyan ve Yahûdî olanlar da dâhil olmak üzere çeşitli mevzûların açıklanması;

dördüncü bölümde köy ve kasabalardaki hayâta dâir müşâhadeleri;

beşinci bölümde geçim araçları, meseleler, sanat ve ticâret, iş hayâtı, zirâat, dış ticâret, inşâat;

altıncı ve son bölümde ise çeşitli bilimler, öğrenme ve öğretme, psikoloji ve bilimlerin sınıflandırılması anlatılmaktadır.

Mukaddime, değişik konular ve bilgiler hakkında bir hazînedir. Özellikle İbn-i Haldûn'un kullandığı araçların antik ve ortaçağ batı târihçi ve sosyologlarına çok farklı gelmesi, bu eseri onlara çok değerli kılmıştır. Bâzı batılı târihçiler tarafından ortaçağın en önemli eseri olarak görülen bu kitap, târihî

metodları açıklayan modern bir el kitabına benzemektedir.

Mukaddime'nin ilk iki kısmı **Şeyhülislâm Pîrîzâde**; üçüncü kısmı da **Cevdet Paşa** tarafından; daha sonraki yıllarda ise, başka mütercimlerce tercüme edilerek yayınlanmıştır. Târihinin bir kısmını da **Sabîhî Paşa** tercüme etmiştir. Bu eserler, ayrıca Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Bu kitaplarından başka eserleri de olduğu rivâyet edilen İbn-i Haldun'un mûteber olmayan görüş ve fikirleri de vardır.

İbn-i Haldûn, Anadolu'da **Kâtib Çelebi** tarafından tanıtıldı. **Nâimâ, Pîrîzâde Mehmed** ve **Ahmed Cevdet Paşa** gibi Osmanlı târihçilerinde İbn-i Haldûn'un tesirleri görüldü. Batı dünyâsı ise İbn-i Haldûn'la 19. asırda tanışabildi. İlk defa Hammer 1812 senesinde onun önemini anlamış ve onu "Arap Montesquiesü" olarak isimlendirmiştir. Batı tarafından tanınması, İslâm dünyâsında ününü bir kat daha arttırmıştır.